

سورة الاحقاف

عنوان: فصلنامه علمی نسیم کوثر

مدیر مسئول و سردبیر: سید محمد حسینی دره صوفی

ویراستار: سیده نیلوفر حسینی

گرافیسیت: سیده زهرا حسینی

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰,۰۰۰ تومان

صاحب امتیاز: بنیاد فرهنگی خدماتی امام حسن عسکری (ع)

شماره تماس: ۰۰۹۸۹۳۵۳۹۶۹۷۷۶

سایت فصلنامه: nasimekosar.blog.ir

ایمیل: nasimkosar1399@gmail.com

دفتر مرکزی و محل چاپ: قم

راهنمایی نویسندگان و شیوه نامه نگارش فصلنامه علمی نسیم کوثر

۱. مقاله قبلا در نشریه دیگری به چاپ نرسیده یا همزمان برای سایر مجلات ارسال نشده باشد.
۲. مقاله دارای عنوان، چکیده به زبان فارسی، واژگان کلیدی، مقدمه، متن اصلی، نتیجه گیری، منابع و مآخذ باشد.
۳. مقاله در برنامه word و باقلم IR lotus و اندازه ۱۴ نازک بوده و عنوان مقاله با قلم B Titr و اندازه ۱۴ تایپ شود.
۴. حجم هر مقاله حداقل ۱۲ و حداکثر ۲۲ صفحه باشد.
۵. کلمات کلیدی بین ۴-۷ کلمه و بصورت فارسی باشد.
۶. چکیده فارسی، از ۱۵۰ تا ۲۰۰ کلمه باشد.
۷. معادل انگلیسی اصطلاحات و مفاهیم علمی رایج، پانویس شود.
۸. ارجاع به منابع درون متنی باشد. داخل پرانتز، نام خانوادگی، سال انتشار و شماره صفحات ذکر شود. مثال (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۶، ۱۰۰).
۹. فهرست منابع و مآخذ، به ترتیب الفبای نام خانوادگی نویسندگان، باشد (الف) کتابها: نام خانوادگی نویسنده، نام نویسنده، سال انتشار، عنوان کتاب، (بصورت توپر)، نام خانوادگی مترجم یا مصحح، نام مترجم یا مصحح، شماره جلد، محل انتشار و ناشر. مثال: هارت، هربت، ۱۳۹۰، مفهوم قانون، راسخ، محمد، تهران، نشر نی.
- ب) مقالات: نام خانوادگی، نام، سال انتشار، عنوان مقاله، (بصورت توپر)، نام مجله، شماره مجله و شماره صفحات اول و آخر مقاله. مثال: رضایی، محسن، ۱۳۸۵، روش تجربی، فرهنگ مدیریتی، سال چهارم، شماره دوازدهم، ۱۷۲-۱۸۹.
۱۰. در زیر عنوان مقاله اسم نویسنده یا نویسندگان و در قسمت پاورقی ایمیل و سمت پژوهشگر و همچنین مشخص نمودن نویسنده مسئول. (به عنوان مثال حسینی، سید محمد، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی، جامعه المصطفی العالمیه، قم).
۱۱. مقالات بیانگر آرا و نظرات نویسندگان است و فصلنامه نسیم کوثر مسئولیتی در قبال محتوا و نویسنده آن ندارد.

اعضای هیأت تحریریه:

۱. سید محمد حسینی دره صوفی، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی،
نخبه و پژوهشگر برتر در دانشگاه بین المللی المصطفی. قم
۲. دکتر سید رضی قادری، دکتری فلسفه اخلاق از دانشگاه باقر العلوم،
سطح چهار فقه و اصول حوزه، استاد سطوح عالی حوزه. قم
۳. محمدعلی علیدادی، دانشجوی دکتری فقه و حقوق قضایی، جامعه
المصطفی العالمیه. قم
۴. سید مهدی نقوی، ارشد رشته ادیان ابراهیمی، قم جامعه المصطفی
۵. سید طالب زکی، دانش آموخته کارشناسی ارشد فقه و معارف اسلامی،
جامعه المصطفی العالمیه، قم.

فهرست مطالب

تأثیرپذیری اخلاقی انسان از عوامل سیاسی و اقتصادی از منظر قرآن و روایات	۷
جایگاه خیار تعذر تسلیم در فقه امامیه با تأکید بر اصول و مبانی	۳۳
نظرات و مبانی فکری علمای اسلامی و وهابیت نسبت به بدعت یا سنت بودن عزادای بر امام حسین (ع)	۶۳
همسویی تکنیک‌های CBT و رهنمودهای قرآن و عترت در درمان وسواس	۹۷
نقد دیدگاه فاضل آبی در «عامی» بودن سهل بن زیاد	۱۲۳
نقد روان‌شناختی قرآن پژوهی گلد زیهر	۱۳۳
روزه و آثار آن از دیدگاه آیات و روایات	۱۵۱

سال چهارم، زمستان ۱۴۰۳، شماره ۱۷

نقد روان شناختی قرآن پژوهی گلد زیهر

سید محمد نسیم بهشتی^۱

چکیده: آغاز گلد زیهر (۱۹۲۱-۱۸۵۰) یکی از مستشرقینی است که آثاری مربوط به قرآن دارد. با توجه به متأثر شدن او از تودر نلدکه و مطالب پر از اشتباه او، در قرآن پژوهی خطاهای بی شماری داشته است. نویسندگان زیادی از نظر فقه الحدیثی و تفسیری و تاریخی نقدهای زیادی نسبت به قرآن پژوهی او کرده‌اند. در این نوشتار با رویکرد قرآن و علوم با گرایش روان شناسی نقد روان شناختی صورت می‌گیرد؛ به این بیان که علل روان شناختی خطاهای قرآن پژوهشی چگونه است؟ ضعف شناختی، روحیه خود بر تر بینی، وسعت موضوع و قلمروی پژوهش او و عدم راعاید قوانین پژوهشی از مباحث این نوشتار است. خطاهای قرآن پژوهی گلد زیهر، علل روان شناختی داشته است. بعد از بررسی معلوم شد که ریشه خطاهای قرآن پژوهی گلد زیهر مانند پیشداوری، تناقض گوی و فراموشی مطالب گزشته معلول ضعف شناختی و وسعت موضوع و قلمروی قرآن پژوهی گلد زیهر است. واپسزنی، تداخل و مشکلات باز یابی علت فراموشی او است.

کلید واژه‌ها: قرآن، گلد زیهر، قرآن پژوهی، نقد روان شناختی، خطاهای روان

شناختی

۱. دانشجوی دکتری قرآن و علوم با گرایش روان شناسی، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران.

۱. مقدمه

ایگناز گلدزیهر، خاورشناس سرشناس مجارستانی که در زمره خاورشناسان یهودی به شمار می‌رود، نقش به‌سزایی در ترویج شبهات مربوط به اسلام، رسول خدا، قرآن و حدیث در جهان داشته است. وی در ۲۲ ژوئن ۱۸۵۰ م. متولد و در ۷۱ سالگی در سال ۱۹۲۱ م. از دنیا رفت. او در پژوهش‌های قرآنی خود وامدار «تئودور نولدکه» در کتاب تاریخ قرآن است. (طباطبانی، ۱۹۳/۱۳۸۶)

گستاو فلوگل آلمانی، ژول لایوم فرانسوی، تئودر نولتکه، آلمانی، گلد زیهر مجاری، رژی بلاشر فرانسوی، آرتور جفری، مونت مک‌وات، انگلسی، موریس بوکای فرانسوی، ازوتسوی ژاپانی، آندرویین انگلسی، جان دمن مک اولف. از قرآن پژوهان غیر اسلامی است. در میان مستشرقان سه گروه نسبت به قرآن پژوهی وجود دارد:

الف) بعضی از آن‌ها هدف تحقیق و رسیدن به حقایق بوده است و بی طرفانه بوده است.

ب) از این گروه برخی به حقیقت رسیدن و به وحیانی بودن قرآن یقین پیدا کردند و مسلمان شدند. از جمله موریس بوکای فرانسوی از این افراد است.

ج) بعضی از مستشرقان نسبت به قرآن تحقیق انجام دادند ولی گرفتار اشتباهات و پیش‌داوری‌ها نسبت به قرآن و اسلام و پیامبر شده‌اند. از جمله کسان که از این افراد است، تئودر نولتکه آلمانی و گلد زیهر مجاری هستند. (کرامتی، ۱۰/۱۳۹۳)

در زمینه قرآن پژوهی گلد زیهر مستشرق مجاری الاصل، نقدها و اشکالات زیادی نوشته شده است که با توجه به آن اشکالات که کاملاً عالمانه و بر اساس قوانین پژوهش انجام شده است، استفاده می‌شود که گلد زیهر نسبت به قرآن پژوهی که انجام داده است، گرفتار کاستی‌ها و خطاهای شناختی بسیاری شده است که نمونه‌های آن در این نوشتار به اندازه نیاز اشاره خواهد شد. از آن جهت که هیچ پدیده بدون علت و سبب نیست؛ برای خطاهای گلد زیهر که بخشی از آن‌ها خطاهای روان شناختی است، عللی بیان شده است که از جمله گستردگی موضوع و قلمرو تحقیق،

ضعف علمی و عدم توانی و تسلط او نسبت به تشخیص مطالب تفسیری صحیح از غیر صحیح، عدم رعایت قوانین پژوهشی، علل روان‌شناختی بیان شده است. در این نوشتار، علل روان‌شناختی خطاهای گلد زهیر به اختصار بررسی می‌شود. بیان علل روان‌شناختی قرآن پژوهی گلد زهیر، در واقع نقدی بر قرآن پژوهی او از جهت خاص است. بنا بر این سؤال اصلی در این تحقیق مورد نظر نگارنده این است: نقد روان‌شناختی قرآن پژوهی گلد زهیر چگونه بیان شده است؟

نسبت به کاستی‌های قرآن پژوهی گلد زهیر مطالب زیادی نوشته شده است، اما از این جهت خاص که از نظر روان‌شناختی بررسی شود، مباحثی قابل توجهی مطرح نشده است، از طرف دیگر بسیاری از علل دیگر مانند اهداف تضعیف اسلام و مسلمانان انکار و حیانی بودن قرآن ریشه به علل روان‌شناختی او دارد. بنا بر این این بحث ضرورت دارد که مورد بررسی قرار گیرد.

۲. مبانی نظری

۱-۲. قرآن پژوهی

۱-۲-۱. مفهوم پژوهش:

پژوهش معنای دیگر آن تحقیق مصدر باب تفعیل از ماده حقق است. در لغت به معنای یافتن و رسیدن چیزی بر اساس مقتضی حکمت گفته شده است. (اصفهانی، ۲۴۶/۱۴۱۲)

در مصباح گفته (ماده حقق) [اگر متعدی شود] به معنای به یقین راساندن و ثابت کردن چیزی است. (ابن منظور، ۱۴۴/۱/۱۳۹۷) در قاموس به نقل از راغب و مجمع گفته است: اصل (حقق) به معنای مطابقت و موافقت است یا چیزی در موقع خود قرار گیرد، این معنای دوم هم به معنای مطابقت است. (قرشی، ۱۵۹/۲/۱۳۷۱).

در اصطلاح علمی: پژوهش یا تحقیق (به انگلیسی: Research) یا گاهی بازجستن، (از فعل پژوهیدن به معنای جستجو کردن) یک جستجوی منظم و هدفدار است؛ یعنی مراحل دارد که باید به ترتیب طی شوند تا به نتیجه و هدف برسد. به این مراحل (روش علمی) می‌گویند (بهی، ۱۳۹۸)

در تعریف دیگر گفته شده «پژوهش عبارت است از فرایند منظم جمع آوری و تجزیه و تحلیل اطلاعات برای اهدافی معین.» (طرقی، ۱۸/۱۳۸۴) «دانش» و «مهارت» از مهم ترین شرایط پژوهش علمی است. (طرقی، ۲۱/۱۳۸۴)

۲-۲. مفهوم قرآن پژوهی:

با توجه به تعریف اصل پژوهش، تعریف قرآن پژوهی هم روشن می شود که به معنای فرایند منظم جمع آوری و تجزیه و تحلیل معارف قرآنی، قرآن پژوهی گفته می شود. با توجه به شرایط پژوهش، دانش قرآنی و مهارت پژوهش قرآنی از شرایط قرآن پژوهی است. کسی که قرآن پژوهی را باید دانش قرآن پژوهی را داشته باشد که در اصلاح روش تفسیر گفته می شود یعنی تمان آنچه برای تفسیر درست لازم است پژوهشگر داشته باشد. دلیل این که آیات قرآن نیاز به تفسیر دارد موارد ذیل ذکر شده است: ناآگاهی از برخی مفاد واژگان قرآنی، ناآگاهی از اسباب نزول، ناآگاهی از ادبیات عرب، ناآگاهی از قرآن، فاصله زمانی با دوران نزول، و برخی واژگان قرآن کریم، علل نیازمندی تفسیر قرآن است. (رجبی، ۲۴/۱۳۸۳)

یکی از شرایط قرآن پژوهی، ضرورت دانش کافی و مناسب مورد نیاز برای تفسیر درست آیات قرآن است که عبارت است از علوم ذیل: علوم ادبی (صرف نحو بلاغت لغت شناسی) علوم قرآنی، علم کلام، علم اصول فقه، علم فقه، علم رجال، علوم تجربی. (رجبی، ۲۵۸/۱۳۸۳) با این حساب هرچه پژوهشگر قرآن از این علوم بهره کمتری داشته باشد، گرفتار اشتباهاتی بیشتری خواهد شد.

۲-۲-۱. قرآن پژوهی گلدزهیبر

قرآن پژوهی گلدزهیبر بسیاری از این شرایط و ملاک ها را که در اصل پژوهش و پژوهش قرآنی لازم است، نداشته و از همین جهت گرفتار نقص ها و اشکالاتی فراوانی شده است.

شواهد نشان می دهد که قرآن پژوهی گلدزهیبر بر مبنای عقاید یهودیت و مادی گرایانه بوده است. از بعضی تحلیل های او نسبت به بعضی از آیات قرآن استفاده می شود که نه تنها قوانین پژوهشی را رعایت نکرده بلکه در بسیاری از جاها بر

داشت‌ها و نتیجه‌گیری او از آیات قرآن با نگرش باورهای مادی گرایانه یهودیت است. چند نمونه از این نگرش او از بر داشت آیات قرآن ذکر می‌شود:

(۱) إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ. (حج/۳۸)

قطعا خدا از مؤمنان دفاع می‌کند، قطعا خدا هیچ خیانت کار و ناسپاسرا دوست ندارد. (انصاریان، ۱۳۹۳/۴۲۰) گلد زهیر از این آیه چنین بر داشت کرده است «خداوند از مقام بالای آسمانی‌شان پایین می‌آید و در جهاد پیامبر کومک می‌کند» (طباطبائی، ۱۳۸۶/۱۹۶)

این برداشت گلد زهیر ریشه بر عقاید کلامی مادی گرایانه و شرک آلود یهودی در تورات دارد که بر این باورند «خداوند در روز، پیش قوم در ستون ابر می‌رفت تا راه را به ایشان دلالت کند، و شبانگاه در ستون آتش، ایشان را روشنی بخشد و روز شب راه روند» (طباطبائی، ۱۳۸۶/۱۹۷)

البته عقاید کلامی شرک آلود اهل کتاب مخصوصا یهودی سابقه دیرینه دارد و در قرآن تصریح شده است که مسیحیت حضرت عیسی (ع) و یهودیت حضرت عزیر (ع) را فرزند خدا می‌دانستند.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزِيرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِيُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ. (توبه/۳۰)

یهود گفتند: عزیر، پسر خدا است. نصاری گفتند: مسیح، پسر خدا است. این گفتاری [بی دلیل و برهان] است که به زبان می‌آورند، و گفتار کسانی که پیش از این [به حقائق] کفر ورزیدند، شباهت دارد؛ خدا آنان را نابود، کند، چگونه [از حق به باطل] منحرف می‌شوند. (انصاریان، ۱۳۹۳/۱۹۱)

در این آیه تصریح شده است که یهود و نصاری گرفتار شرک در الوهیت بوده‌اند. همانطوری که از نقل چند سطر قبل از تورات معلوم شد که گرفتار جسمانیت الهی نیز بوده‌اند.

با توجه به شرائط و علوم مورد نیاز که برای یک مفسر قبلا ذکر شد، اینجا معلوم می‌شود که یکی از کاستی‌های گلد زهیر این است که به کلام و عقائد اسلامی مخصوصا شیعه آشنای کافی نداشته است.

حالا این آیه را از نظر بعضی مفسرین شیعه بررسی کنیم که منظور از دفاع خداوند از پیامبر و مؤمنین چیست؟

فیض کاشانی گفته منظور این است که خداوند غائله و فتنه‌های مشرکین دفع می‌کرد (فیض کاشانی، ۱۴۱۵/ق ۳/۳۸۱). بدیهی است که با خبر دادن پیامبر (ص) به توسط فرشته‌ها غائله مشرکین دفع می‌شود. فخر رازی، هم معتقد است که منظور از دفاع حق تعالی، بر طرف کردن کید و نقشه‌های مشرکین است، به قرینه ذیل آیه، إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ. قطعاً خدا هیچ خیانت کار و ناسپاسرا دوست ندارد. (فخر رازی، ۲۲۸/۲۳/۱۴۲۰)

گلد زیهر دید گاه امثال این مفسران مذکور اسلامی را یا آگاهی از آن‌ها نداشته است، یا که منافات بامدعای خودشان بوده است و مطرح نکرده و بر اساس دید گاه مادی گرایانه یهودیت و باورهای خودش، از این آیه برداشت داشته است.

۲-۲-۲. نقد قرآن پژوهی گلد زیهر

نمونه از کاستی‌های پژوهش قرآنی گلد زیهر، تناقضات، استفاده از روایات غیر مستند، بی توجهی به اصول تحقیق بیان شده است. (طباطبائی، ۲۱۳/۱۳۸۶)

یکی از دلایل و علل این کاستی‌ها اهداف و انگیزه‌های و پیشداوری‌های او در این زمینه است که به دنبال تضعیف مفسران اسلامی و آموزه‌های قرآنی و ایجاد شبهات بوده است. این اهداف به نحو اختصار به این مضمون بیان شده است:

الف) اسلام نمی‌تواند رسالت جاودانه باشد و آنچه به عنوان اسلام مطرح شده است، دست آورهای پیامبر (ص) برداشت‌هایی است که توسط علمای اسلامی عرضه شده است. (طباطبائی، ۲۰۰/۱۳۸۶)

ب) آنچه پیامبر (ص) عرضه کرده است گلچین از عقاید اطلاعاتی است دربرخورد با شخصیت‌های یهودی و مسیحی به دست آورده است. (طباطبائی، ۲۰۰/۱۳۸۶)

ج) انکار وحی الهی بر پیامبر (ص)، یکی از اهداف گلد زیهر این است که وحی الهی به پیامبر نازل نشده است بلکه افکار درونی با توجه به شرایط طاقت فرسای زمان او بوده است و خواب‌ها و الهاماتی به آن اضافه شده است. (طباطبائی، ۲۰۰/۱۳۸۶)

د) دعوت پیامبر (ص) در مکه به توبه، ندامت، تسلیم، در پایه داستان‌های استوار است که بیش از همه چیز به روز باز خواست پیوند دارد، نتیجه این مطلب این است که او شرک را نفی می‌کند. (طباطبائی، ۲۰۱/۱۳۸۶)

با توجه به این بیانات اهداف که ذکر شد، معلوم می‌شود که او به دنبال مطالبی بود است که همسو و مرتبط با این اهداف‌شان باشد؛ از همین جهت گرفتار تناقضات و خطاهای شناختی فراوانی شده است. به عنوان نمونه او وقت تصمیم دارد که اثبات کند که از نظر شیعه قرآن تحریف شده است، فقط به دنبال عده گمنام از علمای شیعه رفته است و روایات ضعیف شیعه را بدون ذکر نام قائل و صاحب کتابی ملاک قرار داده است که قرآن تحریف شده است. (اسکندلو، کاظمی، حیدری، ۳۸/۱۴۹۲) در حال که علمای معتبر شیعه تحریف نص و لفظی قرآن را نفی می‌کند و با استفاده از ادله عقلی و نقلی در این زمینه، بیان شده است که از نظر آن‌ها نه تنها قرآن موجود در عصر کنونی تحریف نشده است بلکه مورد تأیید امامان معصوم (ع) قرار گرفته و یکی از ادله عقلی این گونه بیان شده است که قرآن موجود را ملاک عرضه روایات قرار داده‌اند که اگر مخالف قرآن باشد، آن روایت از اعتبار ساقط می‌شود. (ناصحیان، ۳۸/۱۳۹۶)

سؤال این است که چرا او با وجود قائلین نظر علمای معتبر شیعه و روایات که تحریف قرآن را نفی می‌کند، مطرح نکرده است؟ آیا از علماء و اندیشمندان اسلامی که تحریف لفظی قرآن را نفی می‌کند آگاهی نداشته است؟ یا می‌دانسته عامدانه مطرح نکرده است؟ در هر دو صورت گرفتار اشتباه شده است. اما در صورت اول که اگر آگاهی نداشته و مطرح نکرده است؛ در این صورت بدون علم نسبت تحریف به قرآن داده است که این هم کاری اشتباهی است که به چیزی که یقین ندارد، حکم به نفی و اثباتش کند. اما اگر می‌دانسته که تعدادی از اندیشمندان معتبری از مسلمانان به ادله روشن اثبات کرده‌اند که قرآن تحریف لفظی نشده است بلکه ممکن نیست که تحریف لفظی شود. در عین حال مطالب آن‌ها را بررسی نکرده است. در این صورت، گلد زیهر گرفتار سوگیری در پژوهش شده است و دنبال مطالبی بوده است که خودش می‌خواسته است نه آنچه که حقیقت دارد.

به نظر می‌رسد که جواب واضح که اگر چنین کاری انجام می‌داد، نمی‌توانست

مدعای خود را که اثبات تحریف قرآن که به صورت مطلق به شیعه نسبت داده است، بیان کند این تناقض آشکار بود. گرچند گلدزیهر ناخود آگاه گرفتار تناقضات فروانی شده است که به عنوان نمونه اینگونه بیان شده است که او برای که انکار وحی الهی بر پیامبر (ص)، گاهی گفته است که آیات قرآن را پیامبر (ص) از شخصیت‌های یهود و مسیحی گرفته است، گاهی گفته از پاران خود می‌گرفته، گاهی گفته الهامات است و... بعضی از تناقضات را سید مجید طباطبائی بیان می‌کند که « شیوه مطالب گلد زیهر در این کتاب شگفت آور است. او در حال که چیزی را اثبات می‌کند، در جای دیگر انکار می‌کند. از سوی می‌گوید: آنچه محمد (ص) گفته، وحی است و از سوی دیگر می‌گوید: تعلیمات و الهامات شخصی است؛ برای مثال، در آغاز کتاب می‌گوید: قرآن از لحاظ نص و متن دچار پریشانی واضطراب است ولی در جای دیگر می‌گوید: قرآن دارای استواری شگفت‌انگیز است. » (طباطبائی، ۲۱۳/۱۳۸۶) از جمله اشتباهات گلد زیهر ناآشنای وضعف او نسبت به ادبیات عرب است که نسبت به بعضی آیات، ضعف او مشهود است.

(۲) لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا. (احزاب/۲۱) یقیناً برای شما [در روش و رفتار] پیامبر خدا الگوی نیکویی است برای کسی که همواره به خدا و روز قیامت امید دارد؛ و خدا را بسیار یاد می‌کند. (انصاریان، ۴۲۰/۱۳۹۳)

در این آیه گلدزیهر خواسته که اسوه بودن پیامبر (ص) را نفی کند، گفته اگر پیامبر به خداوند و روز قیامت آرزو داشته باشد اسوه والگو است! « لمن كان ير جو الله » را که بدل برای لکم است، گمان کرده است شرط است برای اسوه بودن پیامبر (ص) برای مردم! (طباطبائی، ۱۹۸/۱۳۸۶)

۳. نقد روان شناختی قرآن پژوهی گلد زیهر

در این نوشتار نقد روان شناختی قرآن پژوهی گلد زیهر پرداخته می‌شود که با رویکرد قرآن و علوم با گرایش روان شناسی مطرح می‌شود. خطاها و کاستی‌های قرآن پژوهی گلد زیهر اضافه از علل که در نقدهای گذشته بیان شد، علل روان شناختی

هم دارد که در این مبحث مطرح می‌شود.

۱-۳. ضعف شناختی

ضعف شناختی نسبت به هر چیزی منجر به اختلال به نتیجه آن می‌شود. ممکن است ضعف شناختی نسبت به دیگران باعث نگرش منفی به دیگران و پیشداوری به دیگران شود. علاقه و میل انسان به هر چیزی نامعقول، ممکن است از ضعف شناختی باشد. مثلاً اگر باورها و رفتار فرد یا گروه غلط باشد، در عین حال به آن علاقه داشته باشد، این علاقه بر مبنای شناخت ناقص استوار است ممکن است منجر به پیشداوری نسبت به دیگران شود.

۱-۳-۱. احساس خود بر تربینی

با توجه به ضعف شناختی انسان ممکن است گرفتار احساس خود بر تربینی شود، به این بیان که علاقه به خود و عقیده و باورهای خود پیدا کند. این علاقه منجر به نگرش منفی به عقاید دیگران می‌شود، و از لازمه آن پیشداوری نسبت به دیگران و باورهای دیگران می‌شود.

در منابع اسلامی یکی از علل پیشداوری، پیروی از هوای نفس و خواسته‌های نفسانی نقل شده است. (محصص، ۹۳/۱۳۹۷) پیشداوری. به پافشاری بدون دلیل و غیر قابل اثبات فلسفی یا تجربی گفته می‌شود. ریشه پیش داوری را علاقه به عقیده یا شخصی است که باعث می‌شود انسان به راحتی حرف بی دلیل یا بدون دلایل کافی را نه تنها بپذیرد، بلکه بر آن پافشاری هم داشته باشد.

پیشداوری را بعضی، نگرش منفی و خصمانه نسبت به یک گروه و یا شخصی بر اساس شناخت ناقص و دلیل کافی، نقل کرده است. (نظری، ۶۷/۱۳۹۱)

نشانه‌های زیادی گویای این است که گلد زیهر در قرآن پژوهی گرفتار پیشداوری شده است.

با توجه به این که گلد زیهر اهداف که ذکر شد دنبال می‌کرده است و به دنبال این بوده که آن اهداف و عقاید خود را اثبات کند، به نظر نگارنده معلول احساس خود بر تربینی گلد زیهر بوده است. این صفت روحی و روانی ممکن است برای هر فرد

و گروهی وجود داشته باشد. از نظر روان شناختی افرادی که که گرفتار این صفت نا پسند باشد، از کلمات «من» و «ما» بسیار استفاده می‌کند. ممکن است این صفت روحی در هر فرد یکسان نباشد و شدت و ضعف داشته باشد. این صفت ناپسند در آموزه‌های اخلاقی اسلامی مذمت شده است و انسان‌ها را از این صفت بر حذر داشته است (بقره/۷۸).^۱ از شواهد قرآنی استفاده می‌شود که بنی اسرائیل به طور عام و یهودیان به طور خاص گرفتار این صفت خود بر تر بینی بوده است. در سوره یوسف آیه ۸، (برادران یوسف گفتند: یوسف و برادرشان نزد پدرمان محبوب تر از ما هستند، حال آن که «ما» خود گروهی نیرو مندیم. پدرمان در گمراهی آشکاری است.^۲ در سوره مائده آیه ۱۸ هم حق تعالی از قول یهود و نصارا می‌فرماید: « یهودیان و مسیحیان گفتن ما فرزندان و دوستان خدا هستیم. بگو: پس چرا شمارا به پاداش گنا هانتان عذاب می‌کند؟ بلکه شما انسان‌هایی از جمله آفریدگان هستید. هر کس را بخواهد می‌آموزد و هر کس را بخواهد عذاب می‌کند و از آن خدا است فرمانروایی آسمان‌ها و زمین و آنچه در میان آن‌هاست و باز گشت همه به سوی او است».^۳

از این آیه استفاده می‌شود که یهودیان و مسیحیان خود را از دیگران بر تر می‌دانستند (نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ) ولی خداوند متعال این روحیه خود بر تر بینی را نسبت به یهودیان و مسیحیان مذمت می‌کند و ملاک عذاب و پاداش دادن را انسانیت و بشر بودن در خلقت می‌داند بر اساس گناه عذاب و بر اساس اطاعت پاداش داده می‌شود. (بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ خَلَقَ). نقل شده است که وقت پیامبر (ص) یهودیان و نصاری را از عذاب الهی نسبت به گنا هان آن‌ها بیم می‌داد، آن‌ها گفتند: ما فرزندان و دوستان خدا

۱. وَ لَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَ قَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَ آتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَ أَيْدِنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ (۸۷)

۲. إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَّا وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ، يوسف، ۸.

۳. وَ قَالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ، مائده، ۱۸.

هستیم.^۱ (طبرسی، ۴۷۸/۳/۱۳۶۰)

در عصر کنونی این روحیه خود برتر بینی در یهود وبالخصوص صهیونسم مشهود است. وقت این روحیه در گروهی به صورت فرهنگ غالب شکل گرفت، بدیهی است که افراد آن گروه تحت تأثیر این فرهنگ قرار می‌گیرد. گلد زیهر هم تحت تأثیر این فرهنگ (فرهنگ یهودی) قرار گرفته است. در نتیجه یکی از آثار این صفت روحی، این است که اهداف وانگیزه‌های را در نظر بگیرد که همسوبا این روحیه باشد؛ از همین جهت او به دنبال مطالبی از قرآن بوده است که ادعایی او را در باره اینکه قرآن وحی نیست، اسلام نمی‌تواند دین جاودان باشد، پیامبر الگو واسوه برای بشریت نیست و گرفتاری این این پشداوری وسوگیری شده است. (طباطبائی، ۱۹۸/۱۳۸۶)

اثر دیگری که معلول خود بر تر بینی است، این است که نوعاً افراد که گرفتار این صفت است، هنگام رویاروی پدیده‌ها، دنبال علتی می‌گردد که او می‌خواهد. ممکن است یک پدیده علل فراوانی داشته باشد، اما فقط یک علت را به عنوان کل در نظر می‌گیرد و این در قانون پژوهش سخت، عیبی است که پژوهشگر را به خطاهای شناخی بسیار دچار خواهد کرد.

سید مجید طباطبائی به نقل از دکتر پرویز رسگار در این زمینه می‌گوید: «یکی از بزرگترین آسیب شناسی‌های جهان پژوهش و تحقیق، به تمرکز بیش از اندازه یک پژوهشگر، بر عامل در مقام تحلیل چرای یک رخداد، باز می‌گردد. بازتاب این کاستی دشوارترین که در عمل به فروکاستن علل متعدد و متنوع یک حادثه، تنهادر یک علت ونادیده گرفتن و یا فراموش شدن دیگر علل می‌انجامد. _ (وساده سازی)» نامیده می‌شود- در این اثر گلد زیهر به ویژه در بخش نخست آن، به خوبی نمایان و آشکار بوده است، با اعتراض مترجم آلمانی به عربی هم رویارو شده است.

۱. محمد بن حسن طبرسی التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص: ۴۷۸، روی عن ابن عباس أن جماعة من اليهود قالوا للنبي حين حذرهم بنقمة الله و عقوباته، فقالوا: لا تخوفنا فاننا أبناء الله و احباؤه و قال السدي: إن اليهود تزعم ان الله عز و جل أوحى الی بني إسرائيل ان ولدك بكر من الولد. و قال الحسن: انما قالوا ذلك علی معنى قرب الولد من الوالد. و اما قول النصارى، فقيل فيه: إنهم تأولوا ما في الإنجيل من قول عيسى اذهب الی أبي و أبیکم. و قال قوم: لما قالوا:

۲-۳. وسعت موضوع و قلمرو در پژوهش قرآنی گلد زیهر

علاوه بر علل قبلی که موجب اشتباهات شناختی و کاستی‌های فراوانی گلد زیهر که نمونه آن بیان شد، علت دیگری که باعث کاستی‌های شناختی گلد زیهر شده است، گسترده‌گی موضوع و قلمروی پژوهش گلد زیهر است. به سبب این گسترده‌گی موضوع و قلمرو، گلد زیهر گرفتار کلی‌گویی و خطاهای شناختی و تناقض‌گویی شده است. وسعت موضوع پژوهشی قرآنی گلد زیهر است که در مورد قرآن موضوعی و یا قلمروی خاصی را انتخاب نکرده است. مثلاً او اگر فقط یک موضوع خاصی را بررسی می‌کرد مانند سبک تفسیر روای یا عقلی یا عرفانی شیعه را بررسی می‌کرد، قطعاً کاستی‌های او از پژوهش او که اکنون وجود دارد، کمتر بود. این امر بدیهی است که تحقیق و پژوهش هرچه تخصصی‌تر باشد، کاستی‌های کمتری دارد. برای توضیح این مطلب مقایسه بین تحقیق دو اسلام‌شناس غربی که در حوزه اسلامی تحقیقاتی دارد، از آثار آن‌ها به همین دلیل مذکور (تخصصی بودن موضوع تحقیق) روشن می‌شود که در آن اسلام‌شناس که به صورت تخصصی عنوان خاصی با در نظر گرفتن قوانین و آداب پژوهش را بررسی کرده کاستی‌های کمتری دارد. یکی از اسلام‌شناسان غربی، مایکل کوک است که مقالاتی زیادی مربوط به اسلام نوشته است.

۱ (کوک، ۴۱۱/۱۳۸۵)

۱. شامگاه روز پنج‌شنبه ۲۲ سپتامبر ۱۹۸۸ در ایستگاه قطار شهری شیکاگو در حضور جمعی از مردم، زنی مورد تجاوز قرار گرفت. گزارش کوتاهی از این حادثه، بر اساس گفته‌های پلیس در روز جمعه در روزنامه نیویورک تایمز روز یکشنبه به چاپ رسید. نکته شایان توجه در آن گزارش، این بود که هیچ‌کس برای کمک به قربانی از جای خود حرکت نکرد، با وجود آن که این تجاوز در ساعت‌های پر رفت و آمد روز انجام شد. فریادهای زن بی‌پاسخ ماند. به طوری که کارآگاه دیزی مارتین بیان کرده «چندین نفر به آن صحنه می‌نگریستند و زن از آنها کمک خواست، اما هیچ‌کس پاسخی نداد». مایکل کوک پس از آن مروری بر اخبار ارائه شده از این رویداد در برخی از نشریات آن روز کرده و از این که کسی برای دخالت در این رویداد زشت احساس «وظیفه» نکرده، و حتی خیر آن هم چندان اهمیتی نداشته، شروع به تحلیل مبانی اجتماعی و فرهنگی این بی‌احساسی

از میان این تحقیقات که او انجام داده است، «امر به معروف ونهی از منکر در اندیشه اسلامی» است که با مقایسه با قرآن پژوهی گلد زیهر بسیار اشکالاتی کمتری دارد. البته این به این معنا نیست که او در تحقیقاتش گرفتار اشتباه نشده است بلکه خطاهای او نسبت به گلد زیهر، به دلیل محدود بودن موضوع و توجه به اصول وقوانین پژوهش، بسیار کمتر است.^۱ نگارنده نکته را در مورد تحقیق از یکی از اساتید،^۲ روش تحقیق شنیدم که مثال حکیمانه نسبت به موضوع و قلمرو تحقیق می گفت، این بود که همیشه تلاش کنید موضوع تحقیق و قلمرو تحقیق را «بری» انتخاب کنید به جای که «بحری» انتخاب کنید. توضیح این مثال این است که اگر کسی در چاهی آبی به دنبال چیزی باشد راحت آن چیز را پیدا خواهد کرد، اما اگر در دریا به دنبال چیزی باشد سر در گم می شود و چه بسا گم شده خود را پیدا نکند. گلد زیهر هم در دریایی معارف و اطلاعاتی قرآن و گزارشات تاریخی مفسران غرق شده است؛ از همین جهت است که او گرفتار خطاهای شناختی و تناقضاتی بسیاری شده است.

می کند: ما یا می فهمیم یا نمی فهمیم. البته ما به خوبی می فهمیم و مردم نیز می توانند در چنین موقعیتی موضوع را با شاخ و برگ بیشتری بیان کنند. اما فرهنگ ما تعریف خاصی برای این ادراک ندارد. درست است که حقوقدانان و فیلسوفان ما بحث هایی دارند که ما در چه مواردی وظیفه ای برای «امداد و نجات» داریم، اما این بحث مهجورتر از آن است که به عنوان فرهنگ ما به تفصیل توصیف شود.» این مسأله مایکل کوک را که روی فرهنگ اسلامی کار می کند، به فکر آن می اندازد که در حقوق اسلامی، چه تدارکی برای این مسأله دیده شده است. از اینجاست که به سراغ این بحث آمده و یک کتاب دو جلدی مجموعاً ۱۱۰۰ صفحه تألیف می کند.

۱. کوک از ۱۹۵۹ میلادی تا ۱۹۶۳ در انگلستان، و در دانشگاه کمبریج درس خواند. سپس چند زبان از جمله فارسی را آموخت. دانشکده مطالعات شرقی و آفریقایی دانشگاه لندن مقصد بعدی وی بود که با راهنمایی پروفیسور برنارد لونس تحقیقی درباره جوامع اسلامی انجام داد. وی در ۱۹۸۶ به آمریکا رفت و به خصوص به سبب حادثه ای که در مقابل وی روی داد به تحقیقات اسلامی بیشتری پرداخت.

۲. استاد محترم مجید طرق.

۳-۲-۱. سطحی نگری وکلی گوی

یکی از آثار اینکه قلمرو و موضوع پژوهشگر گسترده و نامعین باشد، گرفتار سطحی نگری وکلی گوی می شود و پژوهشگر نمی تواند یک موضوع به طور عمیق بررسی کند. نمونه از سطحی نگری گلد زیهر اینگونه نقل شده است که او گاهی نظر یک نفر شیعه را به تمام شیعه نسبت داده است. (طباطبائی، ۲۱۴/۱۳۸۶) و گاهی امام ششم شیعیان را به جایی امام پنجم بیان کرده است. (طباطبائی، ۲۱۴/۱۳۸۶) و گاهی تاریخ یک کتاب و نوسنده آن چندین قرن جلوتر بیان کرده است. (طباطبائی، ۲۱۵/۱۳۸۶) این همه اشتباهات و سطحی نگری نشانه این است که به خاطر سر درگمی در دریایی از مطالب قرآنی و تفسیری و تاریخی گرفتار کلی گوی شده است. جالب این است که حتی نتوانسته است که این اشکالات آشکار راه اصلاح کند و سالها است که این مطالب او نشر می شود!

۳-۲-۲. تناقض گوی

یکی از علل اینکه موضوع یا قلمرو تحقیق گسترده باشد، ممکن است پژوهشگر را گرفتار تناقض گوی شود، به این گونه او در جای سخنی را گفته باشد که به دلیل گستردگی اطلاعات آن سخن را فراموش کرده باشد و در جای دیگری سخنی گفته باشد که و نقیض آن باشد. نمونه های از این تناقض گویی در قرآن پژوهی گلد زیهر مشهود است. سید مجید طباطبائی به این مضمون نقل می کند که گلد زیهر در جایی گفته قرآن وحی نسیت اما در جای دیگر گفته قرآن وحی است، در اوایل کتاب گفته قرآن دارای متن مضطرب است، در جای دیگر گفته قرآن دارای متن استوار و شگفت انگیز است، از یک طرف گفته شیعیان قرآن را قبول ندارند و تحریف شده می داند، از طرفی می گوید، شیعیان هم و غم خود را مصروف کرده است تا به وسیله قرآن عقاید دینی و سیاسی خود را اثبات کنند. (طباطبائی، ۲۱۳/۱۳۸۶)

تناقض گوی ممکن علل زیادی داشته باشد که یکی از آنها ضعف شناختی است. وقتی یک پژوهشگر در نوشتارش گرفتار تناقض گوی می شود یا ضعف علمی دارد و معنای تناقض را درک نمی کند، یا که معنای تناقض را می داند، ضعف در یاد

آوری دارد؛ به این بیان که در گذشته مطلبی را گفته است ولی به خاطر ضعف در یاد آوری و فراوانی مطالب فراموش کرده که در گذشته ضد آن مطلب را گفته است.

۳-۲-۳. فراموشی

از نظر روان شناختی اگر این حالت بررسی شود که سبب این کاستی های گلدزیهر و تناقضات او که چگونه او این مطالب را متوجه نشده است یا به یاد نیاورده است؟ در حال که او خلاف یک مطلب را

در گذشته نفی کرده است و در آینده اثبات کرده است! روان شناسان برای فراموشی مطالب و اطلاعات از حافظه دراز مدّت، ۳ تا علت ذکر کردند که ممکن است فراموشی گلد زیهر، یکی از این علل یا همه این موارد باشد.

الف) واپس زدن

یکی از علل فراموشی اطلاعات از حافظه دراز مدّت را به عنوان واپس زدن نام گذاری کردند که خلاصه آن به این معنا است که انسان بعضی اوقات عمداً نمی خواهد اطلاعات را به یاد بیاورد. نام دیگری این را سر کوب خاطرات نام گذاری کرده اند. (سیف، ۲۱۱/۱۳۹۴)

ب) تداخل

روان شناسان، یکی از علل فراموشی و به یاد نیامدن اطلاعات از حافظه دراز مدّت را تداخل ذکر کردند که انسان بعضی اوقات به خاطر تداخل اطلاعات و مخلوط شدن آن، نمی تواند اطلاعات گذشته و دراز مدّت را به یاد بیاورد که این را «تداخل پس گستر» نامیده اند. گاهی به توسط تداخل اطلاعات گذشته اطلاعات تازه هم به یاد نیاورد که این را تداخل «پیش گستر» نامیده اند. (سیف، ۲۱۲/۱۳۹۴) با توجه به گستردگی موضوع و قلمرو پژوهش گلدزیهر، ممکن است گرفتار این حالت روانی شده باشد، به همین خاطر او گرفتار تناقض درگفتار شده است؛ به این بیان که مطالبی که قبلاً نسبت قرآن داده بود منفی بود در آینده نگاه مثبت پیدا کرده است بدون که توجه به مطالبی قبلی داشته باشد؛ لذا در این زمینه گرفتار تناقض گویی شده است.

ج) مشکلات بازیابی

این حالت روانی نیز باعث فراموشی و بیاد نیامدن اطلاعات در حافظه درازمدت انسان می‌شود. این حالتی است که انسان به صورت کلی از اطلاعاتی مورد نظرش چیزی را می‌داند اما نمی‌تواند آن را بازیابی کند (سیف، ۲۱۲/۱۳۹۴).

به احتمال بسیار قوی گلدزیهر گرفتار این حالات روانی شده که گرفتار تناقض گوی شده است. از نظر روان شناختی اگر این حالت بررسی شود که سبب این کاستی‌های گلدزیهر بررسی شود که چگونه او این مطالب را متوجه نشده است یا به یاد نیآورده است؟ در حالکه او خلاف یک مطلب را قبلاً گفته و بعداً فراموش کرده است این باید از نظر روان شناختی بررسی شود.

روان شناسان برایی فراموشی مطالب و اطلاعات از حافظه درازمدت، همین ۳ تا علت که بیان شد ذکر کردند. ممکن است فراموشی گلد زیهر، یکی از این علل یا همه این موارد باشد

۴. نتیجه گیری

بعد از بررسی در این نوشتار، معلوم شد که گلدزیهر گرفتار اشتباهاتی فراوانی نسبت به قرآن پژوهی شده است. نمونه از اشتباهات او در قرآن پژوهی ذکر شد. نقدهای قبل از این نوشتار نسبت به قرآن پژوهی گلد زیهر، بیان شده است. نمونه از کاستی‌های پژوهش قرآنی گلد زیهر، تناقضات، استفاده از روایات غیر مستند، بی توجهی به اصول تحقیق بیان شده است. (طباطبائی، ۲۱۳/۱۳۸۶).

یکی از علل اشتباهات قرآن پژوهی گلد زیهر اهدافی بوده است که او به دنبال آن اهداف و اثباتی آن اهداف بوده است. بدیهی است که با این حساب، او بدنبال مطالبی از قرآن بوده است که موافق با اهداف او باشد تا بتواند آن اهداف را اثبات کند. اهدافی مانند: نفی جاودانگی دین اسلام، نفی وحیانی بودن قرآن، اثبات این ادعا که قرآن از علماء و شخصیت‌های ادیان دیگر گرفته شده است.

یافته‌های علل روان شناختی قرآن پژوهی گلد زیهر:

الف) با توجه به اشتباهات فراوان قرآن پژوهی گلد زیهر، روشن شد که او بسیاری

از شرایط و ملاک‌های پژوهش علمی را رعایت نکرده است. بسیاری از شرایط و ملاک‌ها و علوم مورد نیاز قرآن پژوهی رانیز یا آگاهی نداشته است و یا هدفمند رعایت نکرده است.

ب) قرآن پژوهی گلد زیهر بر مبنای عقاید کلامی برگرفته از عقاید مادی گرایانه و شرک آلود یهودیت مطرح شده است. بر داشت‌های او از بعضی آیات قرآن، روشن می‌شود که او یا آشنای به کلام اسلامی و نظرات علمای برجسته اسلامی نداشته است، یا رغبتی به مطرح کردن نظرات علمای اسلامی نسبت به تفسیر قرآن، نداشته است.

ج) علل روان شناختی اشتباهات قرآن پژوهی گلد زیهر: ضعف شناختی، که سبب احساس خود برتر بینی و پیشداوری شده است، گستردگی موضوع و قلمروی قرآن پژوهی گلد زیهر که سبب سطحی نگری تناقض گوی و فراموشی شده است، از علل روان شناختی خطاهای قرآن پژوهی گلد زیهر است. واپسزنی، تداخل و مشکلات باز یابی عللت دیگر فراموشی او است.

۵. منابع

۱. قرآن

۲. انصاریان، حسین، (۱۳۹۳ش) ترجمه قرآن، ایران، تهران، نشر تلاوت.

۳. ناصحیان، علی اصغر (۱۳۹۶ش) مشهد، علوم قرآنی در مکتب وحی، دانشگاه رضوی، چاپ چهارم.

۴. سیف، علی اکبر (۱۳۹۴ش) روان شناسی پرورشی نوین، تهران، نشر دوران، تهران، چاپ هشتم.

۵. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی (۱۴۱۵ق) تفسیر الصافی، تهران، مکتبه الصدر، چاپ

۶. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰ش) ترجمه تفسیر مجمع البیان، (رضا ستوده) تهران، انتشارات فراهانی، چاپ اول

۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق) مفردات ألفاظ القرآن، بروت، دار

القلم، بیروت، چاپ اول، ۱۴۱۲.

۹. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۱ش) قاموس قرآن، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ:

ششم

۱۰. کوک، مایکل (۱۳۸۵ش) امر به معروف ونهی از منکر در اندیشه‌ای اسلامی،

(باترجمه‌ای احمد نمای)، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی

۱۲. طرقي، مجید (۱۳۸۴ش) درسنامه روش تحقیق، قم، انتشارات سنابل، چاپ

اول.

۱۳. فخر رازی، محمد بن عمر، (۱۴۲۰ق) مفاتیح الغیب، بیروت، دار الاحیاء

التراث العربی

۱۴ محمدی یدک، علی (۱۳۹۱ش) طبقه بندی سبک‌های تفسیری شیعه، مجله

هفت آسمان، شماره ۵۳، ۲۹-۵۲.

۱۵. طباطبایی، سید مجید پور، (۱۳۸۶ش) قرآن پژوهی گلد زیهر، مجله قرآن

و مستشرقان، شماره دوم، ۱۹۳-۲۳۳.

۱۶. اسکندلو، محمد جواد، کاظمی، شهاب، حیدری، سحر، نقد و بررسی دید

گاه‌های گلد زیهر پیرامون سبک تفسیری شیعه، مجله قرآن پژوهی خاور شناسان،

شماره ۴۹-۳۳/۱۴

۱۷. بهی، خاطره (۱۳۹۸ش) خودت پژوهش کن، تهران، نشر طلائئ

۱۸. نظری، علی شرف (۱۳۹۱ش) احساس تعلق هویتی و نقش در شکل گیری

تصورات قالبی در پیشداوری: ارزیابی پیمایشی. مطالعات ملی شماره ۱

۱۹. محمص، مرضیه (۱۳۹۷ش) مطالعات تطبیقی نگره اسلامی و غربی به

پیشداوری، نشریه اسلام و مطالعات اجتماعی، شماره ۲۲. ۸۵-۱۰۶.